

РОЛЬ ДОГОВІРНИХ ФОРМ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ВОЄННИЙ ЧАС: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Завальна Ж. В.

Постановка проблеми. Врегулювання військових конфліктів у договірний спосіб і у світовій дипломатії, і в національній практиці завжди вважався найпоширенішим і ефективним способом закінчення різного роду конфліктів, в тому числі війни. Війну РФ проти України також намагають припинити через застосування договірного регулювання відносин. Але спостерігаючи за дипломатичними зусиллями української сторони, яка більш як два місяці знаходиться у переговорному процесі із російською стороною, показує марність всіх дипломатичних зусиль. В зв'язку із цим виникає питання: чому правові і дипломатичні інструменти, які до цього вважались дієвими не працюють в даному конкретному випадку? Мало того, чому договір який завжди вважався інструментом миру (вирішення конфлікту, налагодження відносин) стає токсичним у відносинах із РФ?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям дії договорів у військовий час приділяється багато уваги зарубіжними науковцями. Про необхідність дотримання права міжнародних договорів та про застосування права міжнародних договорів говорять науковці правознавці і військовій аналітики. Зокрема Lucius Caflisch розглядає принцип *ipso facto*, який не припиняє і не призупиняє свою дію в договорах між державами-учасниками конфлікту, вказуючи на те, що даний принцип покликаний утримувати правову стабільність в конфлікуючих країнах¹.

З точки зору теорії договорів розглядалися питання довіри та співробітництва в доконфліктному і постконфліктному середовищі публічних договорів в міжнародному та в національному праві. Зокрема, розглядалися обставини порушення мирних угод і фактори, що спонукають агресора до війни². Також автори на прикладах конкретних країн розглядають застосування договірних форм, що регулюють пряме інвестування в пост військову економіку країни та обговорюються моделі її відновлення через укладення контрактів з точки зору політекономії, політології та інших дисциплін без застосування теорії договорів³. Так само, автори розглядали питання про-

довження співробітництва в постконфліктний період застосування при цьому договорів у приватній сфері. При чому, ставилось питання про наявність довіри як основного елементу відносин юридичних осіб в підприємницькій та корпоративній сфері та впливу на зміст договору в пост конфліктний період⁴.

Вітчизняні вчені також звертались до вивчення впливу військових конфліктів на міжнародні договори. О. О. Мережко в своїй монографії розглядав проблеми теорії міжнародних договорів, а також особливості їх виконання в мирний час⁵. Питанням дії договорів під час збройних конфліктів автор, приділив значно меншу увагу. Також, особливостям чинності та дії міжнародних договорів під час збройних конфліктів приділяли увагу Я.М. Жукорська⁶, В.Ф. Тенешев⁷.

Вчені країни агресора (РФ) приділяли доволі значну увагу дослідженню міжнародних договорів та їх дії в мирний та військовий час, але їх доробок щодо обов'язкового виконання умов міжнародних договорів, а також про відповідальність за їх порушення не був прийнятий до уваги ні законодавчою, ні виконавчою владою при ухваленні рішення про напад на Україну⁸.

Невирішена частина загальної проблеми. Із аналізу публікацій випливає два напрямку розвитку наукових досліджень. Перший, і зарубіжні вчені правознавці, і вітчизняні науковці приділяли переважну

¹ Caflisch L. Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties. New York, 9 December 2011. *Audiovisual Library of International Law*. <https://legal.un.org/avl/ha/aeact/aeact.html>

² Addison T. & Mansoor Murshed S. From Conflict to Reconstruction: Reviving the Social Contract. *Discussion Paper* № 5. 2001/48. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/52905/1/333455258.pdf> ; Gilder A. The Abuse Of "Peacekeeping" Lieber Institute. Mar 3, 2022. <https://lieber.westpoint.edu/abuse-of-peacekeeping/>

³ Dunia Z. *On the Road to Post Conflict Reconstruction by Contract: The Angola Model*. December 23, 2010. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1730442> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1730442>

⁴ Malhotra D. & Lumineau F. Trust and Collaboration in the Aftermath of Conflict: The Effects of Contract Structure. *Academy of Management Journal*. Vol. 54, №. 5 DOI: <https://doi.org/10.5465/amj.2009.0683>

Кафліш Л. Стаття о последствиях вооруженных конфликтов для международных договоров. *United Nations Audiovisual Library of International Law*. 2016. https://legal.un.org/avl/pdf/ha/aeact/aeact_r.pdf

⁵ Мережко О. О. *Право міжнародних договорів, сучасні проблеми теорії і практики*: монографія. Київ: Таксон, 2002. 344 с.

⁶ Жукорська Я.М. Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 9-1. С. 238–240.

⁷ Тенешев В.Ф. Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. *Часопис київського університету права*. 2020. № 1. С. 396-400. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.78

⁸ Ильинская О. И. Институт прекращения действия международных договоров: к истокам формирования. *Актуальные проблемы российского права*. 2021. Актуальные проблемы российского права. [https://cyberleninka.ru/article/n/o-rol-i-voyn-i-vooruzheniy-v-stanovlenii-i-razviti-i-mezhdunarodnogo-prava/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/institut-prekrascheniya-deystviya-mezhdunarodnyh-dogovorov-k-istokam-formirovaniya; Лукашук И.И. Современное право международных договоров: в 2 т. Москва: Волтерс Клувер, 2006. Том II : Действие международных договоров. 2006. 496 с.; Шонин Н.Е. О роли войн и вооружений в становлении и развитии международного права. <i>Правовое государство: теория и практика</i>. № 2. (44) 2016. С. 164-170. <a href=) та ін.

увагу питанням впливу збройних конфліктів на дію міжнародних та інших видів публічних договорів. Поза увагою лишаються питання комплексного розгляду ролі договорів і приватної, і публічної сфери під час військових конфліктів. Другий, розглядалися стан, роль, зміст договорів в пост конфліктний, пост військовий період. Із цього випливає, що залишається недослідженою роль договірною регулювання суспільних відносин в період війни.

Метою є постановка проблеми встановлення ролі договірною регулювання суспільних відносин у воєнний час. Відповідно до поставленої мети завданням є аналіз положень діючого законодавства та правової доктрини щодо проблем правового регулювання договірною регулювання відносин у період воєнного стану на прикладі російсько-української війни.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були застосовані загальнонаукові методи дослідження (діалектичний, аналізу, синтезу та структурно-функціональний), а також спеціальні методи (логічні, юридичні, порівняльно-правові).

Методологічні застереження. Здійснюючи дослідження ми виходили із того, що: по-перше, договірне регулювання відбувається в двох станах суспільства: 1) за мирного функціонування держави – співіснування законодавчого та договірною регулювання та їх співвідношення за принципом кіл Ейлера; 2) за наявності збройного конфлікту (війни) – дотримання умов договорів приватних та публічних міжнародних і внутрішньодержавних тільки на основі моральних та соціальних правил, оскільки міжнародне та гуманітарне право без впливу державного чи наддержавного авторитету не може забезпечити їх виконання. По-друге, висловлені в даному дослідженні спостереження стосуються договірних форм регулювання відносин і приватної, і публічної сфер під час їх застосування на території де встановлено військовий чи надзвичайний стан.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Історичні передумови

Використання договірною регулювання відносин у війні має доволі довготривалу і насичену історію. Історичні уроки мають бути вивчені і враховані, щоб не зазнати тих самих поразок. Українська держава вже мала невдалий історичний досвід використання договірною регулювання у вирішенні військового конфлікту зокрема, між Українською народною республікою і більшовицькою владою. Мова йде про переговори Української народної республіки та РСФСР 1918 року. Українська народна республіка укріплюючи свої позиції на міжнародній арені стала однією із сторін мирних переговорів із Державами четверного союзу. Глава делегації Центральної ради закликав конференцію остаточно визначити міжнародне становище Української Наці-

ональної Республіки на підставі поданої ним ноти, в якій повідомлялося про її проголошення «...абсолютно самостійною, незалежною державою». Представники Четверного союзу заявили про необмежене визнання київської української делегації, її самостійність та правомочність представляти Українську народну республіку в усіх переговорах, в тому числі і в переговорах із РСФСР.⁹

Українській делегації насамперед було доручено досягти перемир'я із більшовицьким урядом за умови виведення червоної армії з території УНР. Наголошуючи на важливості мирних переговорів у встановленні та застосуванні договірною регулювання відносин, було створено сім комісій за різними напрямками, а саме: політична, військово-морська, фінансова, економічна, комунікаційна, культурна, юридично-редакційна. Під час переговорів безпосередньо обговорювалися питання щодо відведення військ червоною армією за демаркаційну лінію. Питання демаркаційної лінії вирішувалось разом із питаннями про визначення державних кордонів. Для врегулювання територіального питання було створено спеціальну змішану військову комісію, яка працювала під час проведення мирних переговорів¹⁰.

Підписання попереднього мирного договору Українською Державою та РСФСР 12 липня 1918 року відбулося на умовах припинення бойових дій по всій лінії фронту на весь час переговорів. У договорі визначалися умови репатріації, відновлення залізничного сполучення, повернення Україні рухомого складу, перегнаного під час відступу, встановлення поштово-телеграфної зв'язку, а також тимчасового товарообміну та ін. Також обидві сторони обговорили в договорі відкриття консульських представництв. Відповідно до цього Україна заснувала два генеральні консульства Української Держави у Москві та Петрограді, та 30 консульських агенцій у різних містах на території РСФСР. У свою чергу, на території УНР були відкриті генеральні консульства у Києві, Харкові, Одесі та консульські агенції у Кам'янці-Подільську, Чернігові, Житомирі та Полтаві. Умовами договору було передбачено: відновлення пасажирського залізничного руху на маршруті Москва – Київ; евакуацію українців з території РСФСР в Україну; відновлення телеграфного та поштового зв'язку. На підставі цього ж договору уряд гетьмана Скоропадського своєю ухвалою відкрив на кордоні з РСФСР п'ятнадцять митних пунктів. Крім того, на кордоні було встановлено прикордонні та дозорні пункти¹¹.

⁹ Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора: сборник документов. Москва, 1968. Т. 1.

¹⁰ Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 роках: спомини і роздуми. Торонто, 1971. С. 85-99.

¹¹ Мирні переговори між українською державою і РСФРР 1918 року. *Протоколи і стенограми пленарних засідань*: збірник документів і матеріалів. Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. С. 318.

Більшість із зазначених домовленостей послідовно не виконувались більшовицьким урядом. Більш того, більшовицька влада навіть під час переговорів здійснювала дії які, протирічили тим пунктам, які обговорювались на переговорах, як то: бойові дії постійно відновлювались; червона армія постійно порушувала демаркаційну лінію; змінювались вимоги щодо визначення державного кордону; рухомий склад на українську територію не повертався; більшовицький уряд перешкоджав евакуації українців із своєї території; «комсомольські ячейки» проводилась постійна агітаційна робота на територіях підконтрольних Україні¹². На сам кінець, на середину осені 1918 року, за настоянням української делегації договір був підписаний. Але військові переваги більшовицької влади досягнуті на основі затягування договірного процесу, відволікання уваги політичного українського керівництва від подій на фронті, дозволила досягти задоволення своїх інтересів в повній мірі.

На основі цього, напрошується висновок, що договірні форми регулювання відносин були використані більшовицьким урядом на чолі із Леніним тільки для затягування часу і накопичення сил. Внутрішнього переконання на виконання договірних положень у більшовицької сторони не було із самого початку, і за мету ставилось затягування часу. Механізмом використання переговорів для затягування часу став дипломатичний та політичний обман, коли в переговорному процесі офіційній делегації Української держави заявлялись позитивні наміри про врівноважування інтересів, а фактично більшовицькою владою здійснювались поведінкові акти (дії та бездіяльність), що прямо порушували тільки не обговорені пункти, за якими було досягнуто згоди.

В історичному плані, нинішній уряд РФ є прямим нащадком більшовицької і радянської влади, на чому наголошують вони самі. Продовжуючи більшовицькі традиції, нинішній уряд РФ, застосовує ті ж самі механізми використання договірних процесів і договірного регулювання як і їх політичні прашури. Така послідовність у застосуванні обману та нечесності у договірних відносинах виявляється також вже і в теперішній час. Зокрема, мова йде про Мінські домовленості, які перестали діяти із визнанням РФ невизнаних республік ЛНР і ДНР. Дипломатичними зусиллями Нормандської четвірки, Франції та ФРН та Тресторонньої контактної групи та ОБСЄ було забезпечено підписання Мінських угод (Протокол від 5 вересня 2014 р., Меморандум від 19 вересня 2014 р. та Комплекс заходів від 12 лютого 2015 р.)¹³.

¹² Мирні переговори між українською державою і РСФРР 1918 року. *Протоколи і стенограми пленарних засідань*: збірник документів і матеріалів. Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. С. 423.

¹³ Повний текст документів, ухвалених на переговорах в Мінську. *Український тиждень*. 12 лютого 2015 року. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/129751> (Дата перегляду: 28.04.2022)

Вони залишалися дипломатичною і юридичною основою для вирішення конфлікту на Донбасі, хоча і постійно порушувалися РФ¹⁴.

Показовим в плані використання договірного регулювання відносин для затягування конфлікту також є переговорний процес, який був ініційований представниками уряду РФ 28 лютого 2022 року – на самому початку повномасштабного вторгнення в Україну¹⁵. Так само як, і у 1918 році, і в період з 2014 по 2022 роки, так і на сьогоднішній день*, що РФ використовує договірне регулювання відносин для прикриття досягнення своїх цілей військовими засобами¹⁶.

2. Фактори впливу на волевиявлення в договірному регулюванні відносин

Договірне регулювання суспільних відносин визначений нами як взаємний вплив учасників відносин на поведінку одне одного, побудований на вільному волевиявленні з урахуванням їхніх інтересів [17; 18]. Зміст договірних форм договірного регулювання (договорів, меморандумів, домовленостей і т. д.), формується виходячи із волевольних зусиль сторін. Сторони формулюють положення для визначення рамок своєї майбутньої поведінки завдяки внутрішньому переконанню, яке сформоване на основі та за для задоволення своїх інтересів.

Науковці говорять про вільне волевиявлення сторін у договірному регулюванні. Але це відповідає дійсності тільки в частині, оскільки повного незалежного формування переконання, а відповідно і волі сторін не існує, оскільки існують об'єктивні фактори, які впливають на формування внутрішнього переконання сторін-учасників відносин договірного регулювання. Найсильнішими факторами, що впливають на формування договірного регулювання та корегування інтересів, яке в подальшому втілиться у положення договірного регулювання є економічні і військові фактори.

¹⁴ Російська агресія проти України. Постійне представництво України при ООН в Нью-Йорку. Офіційний сайт: URL: <https://ukraineun.org/ukraine-and-un/russian-aggression/> (Дата перегляду: 28.04.2022)

¹⁵ Романенко В. Українська делегація прибула на кордон для переговорів з РФ: у складі – Резніков і Подоляк. *Українська правда* (укр.). 28 лютого 2022 року. URL: <https://web.archive.org/web/20220308082826/https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/28/7326747/> (Дата перегляду: 28.04.2022)

* Моніторинг офіційних сайтів Верховної Ради України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства юстиції України на предмет проекту нормативного документу, який би містив положення, які є результатами переговорів між Україною та Російською Федерацією на момент подання статті в редакцію (29 квітня 2022 року) відсутній.

¹⁶ Сидоренко С. Ні миру, ні гарантій. Деталі та наслідки переговорів України та РФ у Стамбулі. *Європейська правда*. 30 березня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/30/7136915/> (Дата перегляду: 28.04.2022)

Вивчення проблем формування вільного волевиявлення (в тому числі в ракурсі дійсності та дієвості договорів) здійснювалось вченими в мирний час і в ракурсі нормального мирного правопорядку. Ніхто не буде проти тієї думки, що волевиявлення взагалі та в договірному регулювання в умовах конфлікту, а тим паче війни, буде суттєво відрізнятися за своїми якостями та способами формування. Якщо зазвичай під конфліктом розуміють (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей, що виникає між людьми чи колективами у процесі спілкування, їхньої спільної діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів, відсутність згоди між двома та більше сторонами¹⁷. То поняття війни є більш «агресивним», оскільки містить вказівки на застосування силових в тому числі збройних засобів у взаємодії сторін конфлікту. Зокрема війною є соціально-політичне явище, яке вважається однією «...з форм розв'язування засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами»¹⁸.

При цьому необхідно наголосити на тому, що війна є продовженням державної політики. Причому остання на відміну від мирного часу проводиться із застосування насильницьких засобів і пов'язана зі зміною відносин між суб'єктами відносин зовні і в середині держави. Така зміна політики зумовлена тим, що держава агресор не вдовольняється наявними обсягів інтересів і приймає рішення про розширення таких їх меж, які були встановлені попередніми мирними договорами, іншими міжнародними документами про визнання суверенітету держави-іншої сторони конфліктних відносин.

Науковці-правознавці підтримують, послуговуються наведеним визначенням війни і виділяють такі її ознаки, які дозволяють відрізнити її від інших видів збройних конфліктів¹⁹. Як зазначає Е. Е. Кузьмін, найпоширенішими ознаками війни є: «1) розрив дипломатичних, консульських, торговельних, економічних, культурних та інших відносин між сторо-

нами; 2) припинення дії будь-яких договорів мирного часу, крім тих, які регулюють ведення бойових дій, або укладених спеціально на випадок війни; 3) встановлення спеціального правового режиму часткового обмеження прав»²⁰. Таким правовим режимом є воєнний стан, що визначається в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» як «...особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»²¹.

Названі законодавцем ознаки правового режиму воєнного стану дають можливість виокремити фактори впливу, які формують волевиявлення будь-яких учасників сторін договірного регулювання приватної чи публічної сфери під час війни. При веденні війни головним та вирішальним засобом її відстоювання своїх інтересів є військова сила, яку застосовують збройні сили у вигляді розвідувальних, оборонних та наступальних операцій, в ході яких проявляється імперативні засоби впливу на поведінку сторін. Поряд зі збройними заходами впливу для досягнення поставлених політичних цілей у війні застосовуються також економічні ідеологічні, дипломатичні, інформаційні та інші засоби. Серед таких засобів впливу чітко не називаються правові засоби впливу, але аналіз діючого законодавства²² дає нам можливість говорити наявність договірні засоби впливу на відстоювання своїх інтересів сторін у війні.

За мирного часу в стані нормального правопорядку договірне регулювання відносин та різні його форми слугують одним із основних засобів врегулювання різного роду конфліктів. Так, само в національному праві та в міжнародному праві вважається, що мирне врегулювання спорів (конфліктів) можливе через встановлення мирних

¹⁷ Пірен М. І. Фещенко Н. М. Шульга М. О. Гірник А. М. Ковалів Ю. І. Конфлікт // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3235 (дата перегляду: 09.04.2022)

¹⁸ Пилявець Р. І. Війна // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34448 (дата перегляду: 09.04.2022)

¹⁹ Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття: зб. наук. статей / за ред. С. В. Кульчицького. Київ: Ін-т історії України, 2004. С. 10.

²⁰ Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 12. С. 188.

²¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>(дата перегляду: 09.04.2022)

²² Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Дата відвідування 28.04.2022 року)

угод²³, в тому числі застосування медитативних процедур²⁴ тощо. Але ці дослідження, як правило, стосувались незбройних конфліктів і не досліджували питання формування волевиявлення у воєнний час і, тим паче, не досліджували питання використання договорів для інших цілей – не для досягнення миру чи припинення конфлікту, але для досягнення т.з. «виморочених інтересів»**.

В цьому ракурсі, успішним можна буде вважати дослідження, в якому буде сформульовано правильні і точні питання щодо варіантів використання договорів (та / або інших форм договірної регулювання) у мирний час і чим таке використання буде відрізнятися у воєнний час. Чи буде ефективним договірне регулювання суспільних відносин та використання його договірних форм під час війни? Чи буде досягнуто тієї мети, яка є офіційно оголошеною? Оскільки одна сторона начебто веде переговори і має своє ціллю урегулювання конфлікту, досягнення миру, а на справді здійснює все щоб не було навіть проміжних результатів переговорного процесу.

3. Особливості суб'єктивної сторони застосування договірної регулювання у воєнний час

Розгляд цього питання має відбуватись виходячи із двох посилок: 1) психологічно-вольового (дійсної волі сторони) та 2) інструментального (застосування правового засобу будь яким чином для задоволення своїх інтересів).

Психологічно-вольовий. В мирний час волевиявлення вважається одним із основних ознак дійсності договору і, як наслідок, правової сили договірної регулювання, про що свідчить і діюче законодавство²⁵,

²³ Stulberg J., Love L. *The middle voice Mediating conflict successfully*. USA, Carolina: Academic Press, 2013. 202 с. (2nd ed.); *Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашения* / М.А. Рожкова, Н.Г. Елисеев, О.Ю. Скворцов ; под ред. М.А. Рожковой. Москва : Статут, 2008. 528 с.

²⁴ Бутова Л. І. *Правова природа медіаційної угоди*. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 56–59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Час_2015_18_14 (дата звернення: 13.04.2022); Мазаракі Н.А. *Правова природа та зміст угоди про результати медіації*. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Випуск 48. Том 1. С. 35–38; Огренчук Г.О. *Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільноправових спорів* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.

** Під даним терміном ми розуміємо ті інтереси, які ставляться за мету стороною в агресивних переговорах та є вкрай не вигідними для іншої сторони, але прийнятими нею під впливом зовнішніх впливів та маніпуляцій іншої сторони.

²⁵ Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (Дата відвідування 28.04.2022 року); Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Дата відвідування 28.04.2022 року)

і наукові дослідження²⁶. Вважається, що волевиявлення в договорі має бути сформоване не залежно від зовнішніх обставин. Це є обов'язковим і для національних і міжнародних, і для приватних і публічних договорів. Тобто, в договорах має бути виражена воля дозрілих з правового, психічного і соціального аспекту осіб (ст. 47 Віденської конвенції про право міжнародних договорів; ст. 232 ЦК України), так само воля осіб, що сформована таким чином, що не зазнала впливів, утиску з боку інших недобросовісних учасників відносин (ст. ст. 48, 49, 50 Віденської конвенції про право міжнародних договорів конвенції; ст. ст. 231, 232 ЦК України), а також це воля тих осіб, які розуміють правові наслідки дій, що вчиняються (ст. ст. 222-226 ЦКУ)²⁷, а в міжнародних договорах воля представника держави не зазнала примусу іншої держави (ст. ст. 51, 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів)²⁸.

У воєнний час, не можна говорити про те, що волевиявлення договірних сторін формується незалежно від зовнішніх обставин, оскільки у воєнний час велику має військово-політичне та економічне становище сторін. Так, тиск військової сили зумовлює формування викривленого волевиявлення, і як результат – погодження на всі висунуті вимоги сторони, яка має військову перевагу. При недостатності військової сили сторона договірної процесу починає діяти недобросовісно, тобто починає здійснювати діяльність направлену на цілі, які не були заявлені, але є справжніми цілями цієї сторони на відміну від оголошених.

Проблематика формування волевиявлення сторін в договірному регулюванні відносин у воєнний час потребує свого дослідження, саме під психологічно-антропологічним кутом зору. Необхідно вивчення суб'єктивних та об'єктивних факторів, що впливають на формування колективної та індивідуальної свідомості, внутрішньої установки на проведення переговорів та виконання договірних домовленостей за відсутності звичайного правопорядку, у воєнний час (на окупованій території/неокупованій території).

²⁶ Брагинский М. И., Витрянский В.В. *Договорное право*. Книга первая: Общие положения. Москва: Статут, 1999. 848 с.; Вавженчук С. Деякі ознаки договору як юридичного факту та договору-правовідношення. *Підприємство господарство, право*. № 5. 2019. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.01> (Дата відвідування 28.04.2022 року); Давидова І.В. Вади волі в правочині як умова його недійсності: від римського права до сьогодення. *Lex Portus*, 1. 2018. 144-152. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2018.11> (Дата відвідування 28.04.2022 року)

²⁷ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Дата відвідування 28.04.2022 року)

²⁸ Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (Дата відвідування 28.04.2022 року)

Інструментальний. У мирний час договірне регулювання виконує роль регулювання, охорони, захисту, інформування сторін відносно²⁹. Тобто договірні форми виступають за звичай інструментом врівноважування інтересів сторін із фіксацією їх поступок в ході переговорного процесу. У воєнний час, мета договірного процесу може дещо змінюватись. Переговорний процес у військовий час може тривати доволі довго і використовуватись для зтягнення конфлікту. Останнє здійснюється з метою посилення своїх договірних позицій, в тому числі через проведення успішних військових операцій, іншого виду застосування сили чи здійснення інших недобросовісних поведінкових актів. Протягом такого зтягнення у сторони-агресора є сподівання на те, що вона військовими засобами досягне тих результатів і задовільнить свої інтереси в повному обсязі, незважаючи на інтереси іншої договірної сторони.

Тобто в такому вигляді договірне регулювання відносин в цілому змінює своє призначення із регулюючого засобу, засобу врівноважування інтересів на інструмент однієї із конфліктуючих сторін, яким вона відтягує економічні та політичні ресурси іншої сторони на досягнення т.з. «виморочених інтересів». При цьому, сторона-агресор здійснює такі поведінкові акти, які дають іншій стороні безпідставні сподівання досягнення позитивного результату. Так, сторона-агресор зовні направляє свої зусилля на формування довіри з боку іншої сторони переговорного процесу (вимагаючи консультацій, надаючи пропозиції тощо), тим часом маючи своєю дійсною метою введення в оману іншої сторони, і використання її довіри на свою користь.

У договірному процесі, у воєнний час дуже яскраво використовуються механізми маніпуляції-впливу на іншу сторону переговорів: виставлення завищених чи об'єктивно неможливих до виконання вимог; обвинувачення іншої сторони у недобросовісності; обман іншої сторони переговорів та третіх осіб (спостерігачів) щодо дійсної мети встановлення договірних відносин замість оголошеної; застосування зовнішнього військового, політичного, тиску на іншу сторону договірного процесу тощо. Як правило, така непоступливість має своїм результатом застигання переговорного процесу в одній точці, і як результат відтягування вирішення конфлікту по суті, ескалацію військових дій. Саме такого результату очікує недобросовісна сторона, що і робить договірне регулювання відносин інструментом пролонгації війни, військового конфлікту чи будь якого іншого конфлікту.

Проблема, яку необхідно вивчати полягає у вивченні договірного регулювання відносин як інструменту зловживання правом. Виникають питання, що вимагають обґрунтованої наукової відповіді: коли саме договірне регулювання відносин чи окремі його форми стають інструментами зловживання права; до яких відносин і за яких обставин у воєнний час можна застосовувати договірне регулювання та ін.

Висновки

Використання договірного регулювання суспільних відносин у військовий час не є таким само ефективним як у мирний час. Договірне регулювання у мирний час і у військовий час відіграють різні ролі для юриспруденції, і для суспільства. У мирний час договірні форми мають функції регулювання, охорони та захисту. У військовий – договірні форми, можуть використовуватись і як врівноважування інтересів, і як інструмент зтягнення конфлікту.

Потребує вивчення проблема війни як зовнішнього фактору впливу на договірне регулювання в цілому, а не тільки на вже укладені договори. Війна як соціально-політична обставина є об'єктивним фактором, який впливає на формування і внутрішнього переконання, волі та волевиявлення учасників договірного регулювання відносин. У військовий час договірне регулювання є вкрай неефективним способом встановлення і підтримання правил поведінки. У воєнному стані, договірне регулювання відносин використовувалось як пріоритетний інструмент виходу сторін із конфлікту та повернення до нормального правопорядку. Але, договірні форми можуть бути використані для встановлення нового мирного правопорядку тільки за умови урівноважування військової, економічної, політичної сили сторін на основі дійсного сформованого внутрішнього переконання, яке містить допущення поступок іншій стороні. Для можливості прогнозування ефективності договірного регулювання відносин із різними суб'єктами-учасниками потрібно враховувати історичний та політично-дипломатичний досвід.

Також вимагає вивчення проблема запобігання зловживання своїми правами на стадії переговорного процесу. На стадії ведення переговорного процесу, недобросовісною стороною використовуються механізми маніпуляції: виставлення завищених чи об'єктивно неможливих до виконання вимог; обвинувачення іншої сторони у недобросовісності; обман іншої сторони переговорів та третіх осіб (спостерігачів) щодо дійсної мети встановлення договірних відносин замість оголошеної; застосування зовнішнього військового, політичного, тиску на іншу сторону договірного процесу тощо.

²⁹ Мілаш В. С. *Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання*: монографія. Харків : ХНУМГ, 2014. 227 с.; *Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання*: монографія / В. М. Адам та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів: Галицька видавнича спілка, 2019. 247 с.

Таким чином, не можна заперечувати наявність наукової проблеми, яка виражається у недослідженості договірного регулювання відносин у воєнний час. Проблема також полягає в тому, що до вивчення

договірного регулювання відносин у воєнний час застосовуються наукові підходи, які притаманні для вивчення особливостей договірного регулювання у мирний час.

Інформація про автора:

Завальна Жанна Вікторівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
4, пл. Свободи, м. Харків, 61022, Україна

Information about the author:

Zavalna Zhanna Viktorivna,

Doctor of Law, Chair of Civil Law, Professor,
Professor of the Department of Civil Law Disciplines
V.N. Karazin Kharkov National University
4, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine